

Академик ПЕТАР ВЛАХОВИЋ

ЕТНОЛОШКО НАСЛЕЂЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ПРОШЛОСТИ, САДАШЊОСТИ И БУДУЋНОСТИ

Последњу деценију XX века обележили су у нашој земљи крупни политички, економски и друштвено историјски догађаји. Реч је о животним проблемима који стављају југословенске народе пред велике и тешке проблеме који су тесно повезани и нераздвојни од наше будућности. Због тога и етнологија као наука о етничким заједницама и њиховом стваралаштву, које се развија у времену и простору, може скренути пажњу на нека од тих питања која су претходила тежњи за стварањем савременог, такозваног "новог друштвеног поретка". У овим оквирима значајно место припада етничким процесима и њиховом културноисторијском наслеђу, као и улози тога наслеђа не само у прошлости, него далеко више у садашњости и будућности. Неопходно је, дакле, указати на корене настанка појединих југословенских етничких заједница, њихово обликовање, њихов развој и њихову улогу у даљем процесу утицања на друштвене и културно историјске односе на овим просторима. Реч је, пре свега, о југословенским етничким заједницама, њиховом развоју и стремљењима на некадашњем знатно ширем југословенском простору.

По досељавању на Балканско полуострво од V до VII века нове ере сваки каснији јужнословенски народ имао је свој етнички и културно историјски развој. Са својим етничким именима дошли су од јужнословенских заједница једино Срби и Хрвати, а релативно брзо по досељењу издвојили су се Алпски Словени и Македонски Словени. Име Црногорци се издваја од XIV века наовамо. Име Алпски Словени се, преко карантанске фазе из XII века, нешто касније трансформисе у XIX веку у етничко име Словенци, а име Македонски Словени такође током XIX века се замењује етнонимом Македонци. Ово је умногоме повезано и са развојем одређених историјско етничких је-

згара, која су се, мање више, око X века била издиференцирала у одговарајуће државне заједнице које су допринеле стварању одређених етничких имена. Имена Босанци и Херцеговци су изведена из територије, а муслимани су добили име по религији. Име Јужни Словен за све ове заједнице, укључујући Србе, Хрвате и Бугаре, јавља се од XVIII века прво као географско, потом књижевно и најзад етничко.

О етничком и историјском пореклу сваке јужнословенске заједнице најбоље сведочи њихова етничка култура. Она се одражава у наслеђу које је донето из прадомовине и прожето затеченим творевинама људског духа и живота кроз који је прошла свака ова заједница у свом етничком развоју. Ови елементи су сачувани у језику, писму, стаништима, привређивању, кући и култури становања, ношњи, обичајима, веровањима, друштвеном животу, материјалној народној култури, народним умотворинама и општем народном погледу на живот и свет. Стварању и очувању свега овога доприносила су и међусобна мешања која су умногоме била условљена турском најездом од XV века надаље.

Стварању одређених специфичности у оквиру културног наслеђа сваке јужнословенске етничке заједнице доприносили су разни чиниоци. Међу њима се могу издвојити природна средина, етнички састав становништва, могућности привређивања и културно историјско наслеђе које се временом стварало.

На бившем југословенском простору издвајају се панонска, алпско-динарска, јадранска и моравско-вардарска или родопска културно географска зона. Свака од бивших југословенских република улази у бар две од поменутих зона. Словенија обухвата делове алпског, приморског и панонског простора. Хрватска захвата делове јадранске, динарске и панонске зоне. Србија се простире по деловима динарског родопског, и панонског простора, као и Босна и Херцеговина. Црна Гора, поред централног динарског простора улази и у јужно јадранску зону. Македонија, преко вардарског слива, досеже медитерански простор, а преко Мораве дотиче се панонских предела. Према томе, свака јужнословенска етничка заједница имала је на просторима бивше Југославије разноврсна исходишта на којима се развијао њихов етнички идентитет. Сучелили су се, пре свега, са остацима илирског, трачког, грчког, келтског и римског културног наслеђа, преко којег се, у мањој или већој мери, запажају наноси заједница такозване Велике сеобе народа чији су протагонисти Авари, Печењези, Кумани, Германи и други, са којима су Јужни Словени посредно или непосредно долазили у додир.

У културно историјском и духовном стваралаштву свих јужнословенских народа има остатака палеобалканског, романског, грчког, влашког, старословенског, јужнословенског, турско оријенталног, мађарског, а касније и средњоевропског наслеђа које се временом прожело

са јужнословенским стваралаштвом у свим његовим облицима. На овим основама, већ у раном средњем веку, изграђивана су државна језгра, државност и свест о припадности одређеном народу. Али, упоредо са овим чували су се и сачували све до наших дана многи елементи традиционалне народне културе који су и у познијим вековима били најзначајнији чувари етничког идентитета.

Турска епоха, у трајању од неколико векова, такође је утицала на етничко обликовање и етничку структуру југословенских народа јужнословенског порекла. Зауостављена је словенска експанзија према југоистоку и југу. Миграциона кретања словенског живља преумерена су с југа према северозападу и северу, према Мађарској, Аустрији, Немачкој па и Русији. Са Турцима су пристигле и неке друге етничке заједнице којих раније није било на овим просторима (Роми, Јуруци у Македонији, Черкези у Србији, Негри у Црној Гори, на пример). У тим процесима словенизирани су, добрим делом, остаци Влаха и Романа, а усељавањем Срба, Црногораца и Хрвата у Словенију зауостављен је процес германизације у неким словеначким пределима. Али, упркос томе, свака јужнословенска заједница је чувала своја обележја и свој етнички идентитет. Томе је, поред политичких и културних особености, доприносила и религиозна припадност католичкој, православној, а од продора Турака и исламској религији.

Народна култура била је битан чинилац у чувању етничког идентитета. На пример, македонско државно језгро војнички је разбијено од стране Византије већ почетком XI века. Хрвати су изгубили своју државну самосталност у XII веку и нису је обновили све до почетка XX века. Сличан случај је и са Словенцима, који такође, распадом Карантаније током XII и XIII века, остају под туђинском влашћу све до стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у XX веку. Србија и Црна Гора су пале под турску власт крајем XV века, али су раније стекле извесну врсту државности. Ипак, кретање становништва није прекидано, што је такође допринело међусобном повезивању различитих етничких заједница, и чувању свога етничког идентитета без обзира на верску подвојеност католичком и православном религијом.

Традиционална народна култура потхрањивала је свест етнички издиференцираних заједница о заједничком етничком пореклу без обзира на верске, културне, историјске и друге разлике. То се испољава у језику (говору), типу куће, облику насеља, култури становања, начину живота, ношњи, традиционалном привређивању, традиционалном народном уметничком стваралаштву и другом, што је давало основу за међусобно повезивање и на ширем друштвеном и политичком плану. Најбољи пример за то је договор о јединственом српско-хрватском језику и његово уједначавање преко штокавског изговора до кога је дошло средином XIX века.

Идеја "југословенства" се јавља, на основама народне културе и погледа на живот и свет, у првим деценијама XIX века. Онда се то везивало за "илирство" које је подразумевало јединство свих Јужних Словена. Из ове основе изникли су и познији национални покрети до којих је дошло средином XIX века и који се више нису могли зауставити. У оваквим оквирима сматрало се природним уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу.

Поборници "југословенства" су били Хрвати. Срби су ову идеју прихватили тек почетком XX века, јер су до тада планови Срба били усмерени на обнову некадашњег Душановог царства. После Срба идеју су прихватиле и друге југословенске заједнице, чиме је умногоме било олакшано стварање државе Срба, Хрвата и Словенаца и тиме ублажено жртвовање бројних генерација југословенске омладине која се крајем XIX и почетком XX века искрено борила за ове циљеве.

Кроз идеју "југословенства" Хрвати и Словенци су, после више од осам векова живота под туђином, у германском, романском и мађарском окружењу, добили своја национална обележја и њихове институције. У Словенији је уведена настава на словеначком језику у свим степенима школства, од основне школе до универзитета. Основан је Универзитет кога до тада није било, затим Академија наука и уметности и бројне друге институције у којима се проучавала традиционална народна култура и народни живот у свим облицима. У часопису "Етнолог", који је у Љубљани излазио између Првог и Другог светског рата, објављивани су радови на свим словенским језицима. У Хрватској је публикација "Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена", као и Српски етнографски зборник у Београду у издању Српске академије наука, "Историјски записи" на Цетињу, Летопис Матице српске у Н. Саду, постали ризница сазнања о традиционалном животу свих југословенских заједница са балканских и ширих простора. У Скопљу је отворен Филозофски факултет и Етнографски музеј. Упоредо са тим основано је Скопско научно друштво и покренут Гласник Скопског научног друштва који и данас представља драгоцену ризницу за упознавање народног живота и стваралаштва у балканским и ширим медитеранским и словенским просторима. Једино је Црна Гора, упркос дугој државној традицији, иако најоданија идеји "југословенства", остала ускраћена за развој сличних научних институција.

Ипак, упркос свему, није увек било све хармонично под наизглед мирном површином. Јављало се између тридесетих и четрдесетих година XX века незадовољство и партикуларизам који је посебно дошао до израза у Хрватској. Јавиле су се тежње за обједињавањем у оквиру хрватске независне државе свих земаља које су на југословенском етничком простору својевремено, биле под управом Млетачке републике, Аустрије, и Аустро-Угарске. На овим основама, добрим делом, створена је и у географском и у политичком смислу, под патронатом и

немачком окупацијом Југославије у Другом светском рату, такозвана Независна Држава Хрватска у којој "Сријем са Босном и Херцеговином" представља јединствен хрватски етнички простор. То се јасно види из публикација које су током Другог светског рата објављиване у Хрватској на које се и сада позивају савремени идеолози и оправдавају постојање логора попут онога у Јасеновцу или примене етничког чишћење које је посебно дошло до израза у злокобним деведесетим годинама XX века.

У "Земљопису Хрватске" који је објављен у Загребу, у издању Матице Хрватске, 1942. године се традиционална народна култура Срема и Босне и Херцеговине, а делимично и Црногорског приморја, описује као исконско традиционално културно наслеђе хрватског народа. На сличан начин је, као што је познато, у време Другог светског рата, био раздвојен и остали југословенски простор између Немачке, Мађарске, Бугарске и Италије, која се залагала и основала такозвану "Велику Албанију" проширену македонским, српским и црногорским етничким простором. У Етнографском музеју у Загребу је дуго по Другом светском рату, Дурмитор приказиван као планина "хрватских стоцара".

Етнолошка проучавања која су вршена по Другом светском рату била су, као и у другим случајевима, идеолошки прилично обојена. Подстицано је да се више истражују "особености" које раздвајају од елемената који спајају и повезују појединачно, посебно и опште, односно народно, опшенично и човечанско. Међутим, упркос томе, многе манифестације које су се одвијале кроз Савез удружења фолклориста Југославије, Савез етнолошких друштава Југославије и других сличних удружења указивале су, што се из штампаних зборника види, да на југословенским просторима има знатно више елемената који повезују од елемената који раздвајају и удаљавају поједине етничке заједнице. То се посебно види из народне поезије, лирске и епске, материјалне културе и духовног живота у целини. Заједништво су обележавали и неки државни празници: Нова година, Празник рада, Дан младости, Дан борца, 29. новембар – Дан републике и други. Међутим, званична политика се није ослањала на оваква сазнања нити им је придавала значај, већ их је једноставно проглашавала, без икаквог основа, етикетирањем "ненаучна" и "марксистички неутемељена". Због тога се овакав приступ у дужем временском раздобљу, од скоро пола века, може сматрати и као подстицај који је довео до догађаја који су се збили на југословенском простору у деветој деценији XX века, на завршетку другог и у праскозорје трећег миленијума, када је на тлу бивше Југославије дошло до грађанског рата и распада ондашње југословенске заједнице, што је уз подршку са стране, имало за последицу стварање пет нових држава на овим просторима чија савремена политика излази из некадашњих југословенских оквира.

Последња деценија другог миленијума унела је у бившу југословенску заједницу друге погледе и друга схватања. Словенци, Хрвати и фундаменталисти који за муслимане намећу термин Бошњаци, свој етнички идентитет све мање везују за Словене. Словенци своје исходиште траже у староапенинским Венедима, а своје традиционално културно наслеђе све више повезују и укорјењују у немачко, односно германско стваралаштво. О томе уверавају расправе које су се недавно појавиле у обновљеном и сада германски профилираном часопису "Етнолог". Хрвати, након "отаџбинског рата", од 1991. године, своје корене све више траже у иранско-готском пореклу, повезујући га са германском традицијом и дистанцирајући се тако од Бијеле Хрватске и Црвене Хрватске у словенској прадомовини у које их смештају добро познати историјски извори. На овај начин Хрвати се дистанцирају, упркос географском простору, и од свог неминовног повезивања са осталим заједницама балканског простора. У овај контекст, о свом иранском пореклу, савремена хрватска идеологија смешта и босанске муслимане, сада Бошњаке, као "цвијет хрватскога народа". Македонци и Срби се не одричу свога словенског корена. Поједини Црногорци у новије време црногорску етничку прошлост, супротно историјским чињеницама, желе да повежу са старобалканским пореклом.

Нова доба за релативно кратко време донело је нове погледе и виђења. Оно што је доскора било свето сада постаје обесмишљено па као ново јавно мњење сведочи о савременим приликама које неминовно наговештавају и пут према будућности. Прилике су се, као што се види, у оквиру некадашње југословенске заједнице у последње време из основа измениле. Изменила се и етничка структура земље. Хрватску, Босну и Херцеговину су, под притиском, напустиле стотине хиљада житеља који су силом истерани са својих вековних огњишта без било какве наде на повратак. На Косову и Метохији, уз благонаклоност такозваног "новог поретка", буја шиптарски шовинизам, сепаратизам и тероризам. Због свега тога садашње стање, са етнологског становишта, на размеђу епоха, у бившој Југославији умногоме подсећа на догађаје које је у свом роману "Кинеска трилогија" својевремено описала Перл Бак. "Добра земља" која је била с муком стечена дала је плод који су незахвални "Синови" уништили и за собом оставили "Растурени дом". Дакле, то је реалност која се мора прихватити и на основу ње усмеравати пут према будућности.

Излаз из напред наведеног стања неки виде у "европеизацији", која је као појам рођена у идеологији западног, папског, типа хришћанства, које се конституисало на основама културне унификације националних империја великих протагониста европске историје. Православни Исток, у који спада и Балкан, за западну Европу је исконски и стални непријатељ, чак много већи од ислама. Због тога се поставља питање: како се Балкан и европски Исток, као политичке и цивилизацијске

заједнице, могу уклопити у ова схватања и избећи притисак класичног разнарођавања. Можда у томе може помоћи лагано враћање традиционалним народним схватањима о добросуседству и њиховом опробаном вишевековном погледу на живот и свет.

ПОЛАЗНА ЛИТЕРАТУРА

- Gavazzi Milovan, *Kulturna analiza etnografije Hrvata*, Zagreb 1930.
Gavazzi Milovan, *Pregled etnografije Hrvata*, kn. I, Zagreb 1940.
Dr Zvonimir Dugački i Dr Milan Šenoa, *Naselja*, u: *Zemljopis Hrvatske*, izdanje Matice hrvatske, Zagreb 1942, str. 592–618.
Dr Zvonimir Dugački, *Demografske i narodne prilike*, u: *Zemljopis Hrvatske*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb 1942., str. 619–638.
Dr Milovan Gavazzi, *Etnografski sustav*, u: *Zemljopis Hrvatske*, izdanje Matice hrvatske, Zagreb 1942, str. 639–673.
Ердељановић Јован, *Коју ћемо културу: само српску, или југословенску?*, Прештампано из часописа "Круг", Београд 1938.
Дробњаковић Боривоје, *Етнологија народа Југославије*, Београд 1960.
Novak Vilko, *Slovenska ljudska kultura*, Ljubljana 1960.
Vaš Angelos, *Slovensko ljudsko izročilo*, Ljubljana 1980.
Влаховић Петар, *Етнологија народа Југославије – Етнологишки преглед Словеније*, Београд 1971.
Влаховић Петар, *Обичаји, веровања и њразноверице народа Југославије*, Бгд. 1972.
Народи Југославије, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 13., Б. 1965.
Јован Цвијић, *Корошки њлебисцији*, Говори и чланци, друго издање, Сабрана дела, књ. 3, (том I), Београд 1991., стр. 329–335.
Irena Gantar–Godina, *Neoslavizem in Slovenci*, Ljubljana 1994.
Boj za Slovenijo, Ljubljana 1993.
Петар Влаховић, *Неке етнологишке карактеристике Југославије*, у: Етнологија народа и народности Југославије, књ. I, Културолошки факултет, Цетиње 1982, стр. 70–95
Петар Влаховић, *Народи и етничке заједнице свеиџа*, Београд 1984.
Гласник Антрополошког друштва Југославије, св. 29, Нова серија св. 1, Бгд. 1992, с. 10.
Niko Županić, *Etnogeneza Jugoslovena*, Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 222, Zagreb 1920, str. 137–193.
Matej Bor – Joško Šavla – Ivan Tomažič, *Veneti–naši davni predniki*, Ljubljana 1989.

Academician Petar Vlahović

ETHNOLOGIC HERITAGE OF YUGOSLAVIA IN THE PAST, PRESENT AND FUTURE

S u m m a r y

Creation of the so called "contemporary new order", imposed by West European powers and the United States of America, has virtually changed the political, economic and social relations of Yugoslav and some other East European and Balkans peoples. The objective of this report is to point, from the ethnologic standpoint, at the emergence of Yugoslav ethnic communities, their development and reasons for living in a joint state, which has recently been changed from the fundamentals, making harm to every community individually.

Yugoslav peoples were linked in an entity by their ethnic origin Slavonic origin, joint social life, the same material culture, spiritual and other creativity (similar language, alphabet, customs, beliefs, verbal folk poetical master-pieces, ethnic characteristics and philosophy). Folk culture was an essential factor in preservation of ethnic identity in period of slavery under the strangers. The Macedonians lost their statehood in the 11th, the Croats and the Slovenes in the 12th, and the Serbs and the Montenegrins in the 15th century. Montenegro and Serbia liberated sooner from the Turkish rule, whereas the Slovenes, the Croats and the Macedonians attained their state only 1,000 years later, after the First World War, in Kingdom of Yugoslavia. Living in joint state, which used to take place in the last seven decades is pulled down. Ethnic and legal safety was disturbed by the "new order". New "national" cores were created; former identity in them was deserted. Hundreds of thousands of dwellers from some former republics became homeless persons and refugees.

Some politicians see the way out of the above mentioned situation in the so called "Europeization". However, it is forgotten, that for Western Europe, and presently also for the United States of America, Orthodox East has been designated as an original and permanent enemy, greater than Islam. For that reason there emerges the question of how can one avoid the pressure for depriving of national identity of East European communities in the existing political environment. One of the premises is a slow return to the traditional folks understanding of neighbourliness, which in past millennia were the best keepers of peace and proper ethnic characteristics in scope of European and general human heritage.